

ULUSLARARASI BİR İNSAN HAKLARI BELGESİ OLARAK ARAP İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ

Arab Human Rights Convention as an International Human Rights Document

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman DOST¹

Geliş Tarihi: 10.04.2018 Kabul Tarihi: 02.05.2018

ÖZET

Bölgesel insan hakları sözleşmeleri, bölge halkının özellikleri ile evrensel insan hakları standartlarını birleştirmek bakımından özel bir öneme sahiptir. Arap İnsan Hakları Sözleşmesi de, Arap ülkelerinde insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde bölgesel koruma açısından önemli bir uluslararası belgedir. Aslında, Arap devletleri uzun bir süre dünyadaki insan hakları alanındaki gelişmelerle ilgilenmemiştir. Arap Devletleri Birliği 1945'te siyasi, kültürel ve ekonomik anlaşmazlıkları çözmek, ilişkileri güçlendirmek ve koordine etmek için kurulmasına rağmen Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, ancak 23 Mayıs 2004'te kabul edilebilmiş ve 15 Mart 2008'de yürürlüğe girmiştir. Önsözündeki temenni ve kabuller ile Sözleşme'de yer alan hakların çoğunluğu, Arap dünyasında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından önemli bir ilerleme olarak kabul edilmiştir. Ancak Sözleşme, bazı konularda temel uluslararası insan hakları standartları ile olan uyumsuzluğu ve madde metinleri arasında bulunan bazı çelişkili ifadeler sebebiyle eleştirilmektedir. Bu nedenle, en temel insan hakları ihlalleri ve ulusal veya uluslararası çatışmaların yaşandığı Arap dünyasında bölgesel bir uluslararası insan hakları belgesinin varlığı önemlidir. Bu doğrultuda işbu çalışmanın amacı da, Arap İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel özelliklerini ve insan hakları alanında uluslararası ve bölgesel düzeyde oynayabileceği potansiyel rolünü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap ülkeleri, insan hakları, Bölgesel insan hakları sözleşmeleri, Uluslararası hukuk

ABSTRACT

The regional human rights conventions has a special importance to combine the characteristics of the people of the region with universal human rights standards. The Arab Convention on Human Rights is also an important international document in this regard in terms of regional protection in the protection and development of human rights in Arab countries. In fact, the Arab states have not been interested in developments of human rights in the world for a long period of time. Although The League of Arab States was established in 1945 to resolve disputes political, cultural and economic, strengthen relations and co-ordinate but The Arab Human Rights Convention was adopted on 23 May 2004 and entered into force on 15 March 2008. Wishes and acceptances in the preamble and the majority of the rights contained in the Convention have been recognized as significant progress in the protection and development of human rights in the Arab world. However, the Convention is criticized in some subjects for its incompatibility with key international human rights standards and for some conflicting statements between the texts of the articles. For this reason the presence of an regional international human rights document is important in the Arab world where the most fundamental human rights violations and national or international conflicts are experienced. The aim of this work in this direction is to demonstrate the basic characteristics of the Arab Human Rights Convention and its potential role in the field of human rights at the international and regional level.

Keywords: Arab countries, Human rights, Regional human rights conventions, International law

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, suleyman.dost@hotmail.com

1. Giriş

Daha az sayıda ve daha homojen özellikler taşıyan devletler tarafından yapılan bölgesel nitelikli insan hakları sözleşmeleri insan haklarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunma konusunda önemli bir yere sahiptir². Bu sözleşmelerin kurduğu sistemler, uluslararası ve ulusal düzeyler arasında yer alan mekanizmalar olarak, her ikisinden de hem etkilenmek hem de çekmek açısından etkili bir konumdadır. Bu bağlamda işbu sözleşmeler, evrensel insan hakları kural ve ilkeleri ile söz konusu bölgenin sosyal ve kültürel özelliklerine duyarlılığı birleştirme kapasitesine sahiptirler. Avrupa, Afrika, Amerika ve Asya'daki bölgesel insan hakları sözleşmeleri ve koruma mekanizmaları hep bu amaca hizmet etmektedir. Bu kapsamda Arap dünyası için de uygulanabilir bir insan hakları belgesi, insan haklarının geliştirilmesi, ihlal halinde hesap verebilirlik ve bölge halkının adalete erişiminin artırılması için umut vaat etmektedir³.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden 2004 tarihli Arap İnsan Hakları Sözleşmesi (AriHS), başlığında bir halkın adını taşısa da içerik açısından bakıldığında bölgesel nitelikli bir sözleşme olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere her ne kadar hazırlanması ve yürürlüğe girmesi diğer bölgesel nitelikli sözleşmelere göre oldukça uzun ve geç olsa da Sözleşme'nin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından bölge halkı için önemi yadsınamaz. Özellikle silahlı çatışmaların ve yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı bölgede uluslararası nitelikli bir insan hakları belgesinin varlığı son derece önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle AriHS'de güvence altına alınmış haklara kısaca değinildikten sonra, sırasıyla Sözleşme'nin bölge halkına ve insan hakları hukukuna katkısı, Sözleşme'nin uluslararası insan hakları ile uyumlu yönleri ve nihayet eleştirilen konuları ele alınacaktır. AriHS'nde düzenlenen haklar, yeri geldikçe özellikle Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi⁴ (KSHS), Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi⁵ (ESKHS) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi⁶ (AİHS)'nin ilgili hükümleri ile karşılaştırılacaktır. Konunun gerektirdiği ölçüde diğer bazı bölgesel veya özel konulu sözleşmelerin ilgili maddeleri ile de karşılaştırma yapılacaktır.

² Donnelly, Jack, *International Human Rights*, Westview Press, 2007, s. 95.

³ Mattar, Mohamed Y., "Article 43 of the Arab Charter on Human Rights: Reconciling National, Regional, and International Standards", *Harvard Human Rights Journal*, V.26, 2013, (pp.91-147), s. 91.; Bölgesel insan hakları sistemlerinin önemi hakkında ayrıca bakınız: Epps, Valerie, *International Law*, Carolina Academic Press, (Fourth Edition), 2009, s. 312.

⁴ KSHS, 16 Aralık 1966'da kabul edilmiş, 23 Mart 1976'da yürürlüğe girmiştir.

⁵ ESKHS, 16 Aralık 1966'da kabul edilmiş, 3 Ocak 1976'da yürürlüğe girmiştir.

⁶ AİHS, 4 Kasım 1950'de kabul edilmiş, 3 Eylül 1953'te yürürlüğe girmiştir.

Takdir edilmelidir ki bu çalışmanın amacı, ArİHS’de güvence altına alınmış hakları genel olarak ele almak ve evrensel insan hakları sözleşmeleri ile karşılaştırmaktır. Aslında her bir hak ayrı bir makalenin konusunu teşkil edecek kadar geniştir. Çalışmada hem ArİHS’ye genel olarak bakılmış hem de başlıca kaynaklara dikkat çekilmiştir.

2. Başarısız Bir Girişim: 1994 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi (ArİHS)

Arap devletleri, uzun süre insan hakları alanında dünyada yaşanan gelişmelerle ilgilenmemişlerdir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi, pek çok insan hakkının İslam’da zaten güvence altına alındığı ve bu yüzden ayrıca bir çabaya gerek olmadığı görüşüdür. Bu nedenle batıdaki gibi, genelde İslam (ve özelde Arap) dünyasında etkili bir insan hakları koruma mekanizması kurulamamıştır⁷. İnsan hakları konusuna Arap dünyasında gereken önemin verilmemesinin bir diğer sebebi de otoriter rejimlerin varlığıdır. İnsan hakları alanındaki gelişmeler bu rejimler tarafından kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır⁸.

Diğer taraftan Arap devletleri 20. yüzyıl ortalarındaki uluslararası örgütlenme eğilimlerine uygun olarak, kendi aralarında siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkileri güçlendirmek ve koordine etmek ve doğan anlaşmazlıkları çözmek için 22 Mart 1945’te Arap Devletleri Birliği (League of Arab States)’ni kurmuşlardır⁹. Ancak Birlik Statüsü’nde, insan hakları ile ilgili herhangi bir

⁷ Gemalmaz, Mehmet Semih, Arap Ortadoğusuna İnsan Hakları Uygulaması Açısından Bakış, İnsan Hakları Yıllığı, Sayı:9/1, 1987, (ss.193-220), s. 194.; Sayın, Yusuf, “İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve İslam”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S.26, 2015, (ss.423-454).; Ayrıca “insan hakları” tanımı üzerinde İslam dünyasındaki tartışmalar için bakınız: Hijarpe, Jan, “İnsan Hakları Tanımı Üzerine İslam Dünyasında Yeni Tartışmalar” (Çev: Seyfettin Erşahin), İslami Araştırmalar Dergisi, C.11, S.3-4, 1998, (ss.171-177).

⁸ Fadel, Mohammad, “Is There a Future for an Arab Human Rights Mechanism - Not without Democracy”, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, V.32/1, 2014, (pp.5-7), s. 5-7.

⁹ Epps, s. 349-350.; İslam dünyasında genel konulu iki önemli uluslararası örgüt vardır. İliki Arap Devletleri Birliği (The League of Arab States-LAS) ve diğeri de İslam İşbirliği Teşkilatı (The Organisation of Islamic Cooperation-OIC)’dir. Arap Ligi olarak da bilinen ve 22 üyesi olan Arap Devletleri Birliği 1945’te kurulmuştur. Birlik bünyesinde 3 Eylül 1968’de üye devletlerin temsilcilerinden bir Arap İnsan Hakları Komisyonu oluşturulmuştur. Bu Komisyon, Arap İnsan Hakları Sözleşmesi’ni hazırlamıştır. 16 Mart 2008’de Sözleşme’nin yürürlüğe girmesinden sonra ise Arap İnsan Hakları Komitesi (Arab Human Rights Committee) kurulmuştur. (m. 45) Bakınız: <http://www.lasportal.org/en/Pages/default.aspx> (Erişim Tarihi:1.3.2018); Diğer uluslararası örgüt ise 1972’de İslam Konferansı Teşkilatı (Organisation of Islamic Conference) adıyla kurulan ve daha sonra 2008’de İslam İşbirliği Teşkilatı (Organisation of Islamic Cooperation-OIC) adını alan ve 57 üyesi olan teşkilattır. Bu örgütün de Bağımsız Sürekli İnsan Hakları Komisyonu (Independent Permanent Human Rights Commission-IPHRC) adlı bir organı bulunmaktadır. Bakınız: <http://www.oic-iphrc.org/en/home/> (Erişim Tarihi:1.3.2018) İslam İşbirliği Teşkilatı hakkında Türkçe kaynak için bakınız: Terzioğlu, Süleyman Sırrı, Bir Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak İslam İşbirliği

hüküm bulunmamaktadır¹⁰. Birlik, insan hakları alanındaki gelişmelerden etkilenmiş ve bunun için Dışişleri Bakanlarından oluşan *Birlik Konseyi*, 3 Eylül 1968'de tüm Arap Devletlerinin temsilcilerinden oluşan *Arap İnsan Hakları Komisyonu*'nu (Komisyon) kurmuştur¹¹. Komisyon'un görevi insan hakları konularında Konsey'e yardım etmek olarak belirlenmiştir. Ancak gerçekte Komisyon'un kuruluş amacı, İsrail'in Filistin'deki insan hakları ihlallerine tepki göstermekti. Bu nedenle Komisyon, farklı insan hakları sorunlarına daima ihtiyatlı yaklaşmıştır¹².

Birlik, 1969 yılında, insan hakları konusunda kapsamlı bir sözleşme hazırlanmasına yönelik çalışmalara başlamıştır. Gerçekten de Konsey, 1971'de bir taslak hazırlamak için bir uzman komitesi kurmuştur. Komite, Nisan 1971'de Kahire'de toplanmış ve Temmuz 1971'de bir Arap İnsan Hakları Sözleşmesi (AriHS) Taslağı hazırlamıştır. Ancak üye devletlerin bu Taslak ile ilgilenmemesi üzerine Komisyon, 31 Mart 1983 tarihinde ikinci bir Taslak hazırlamıştır. Ancak bu defa da İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi¹³'nin kabulüne kadar bu girişimin ertelenmesine karar

Teşkilatı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013.; Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu hakkında bakınız: Ergül, Ergin, *İslam İşbirliği Teşkilatı Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu*, Adalet Yayınevi, Ankara-2014.

¹⁰ Arap Devletleri Birliği Statüsü için bakınız: https://www.files.ethz.ch/isn/125350/8005_arableaguecharter.pdf (Erişim Tarihi:1.3.2018).; Arap Devletleri Birliği fikrinin Arap milliyetçiliği düşüncesine dayandığı görüşü için bakınız: Çaşın, Mesut Hakkı, *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları-Cilt II*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 1131.

¹¹ Aksar, Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-II*, Seçkin Yayıncılık, 4.Baskı, 2017, s. 339.; Acer, Yücel / Kaya, İbrahim, *Uluslararası Hukuk-Temel Ders Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, 5.Baskı, 2014, s. 311-312.

¹² Allam, Wael, *The Arab Charter on Human Rights: Main Features*, *Arab Law Quarterly*, V.28, 2014, s. 41.; Hatta Komisyon'un faaliyetleri sadece, İsrail'in Filistin'e karşı davranışlarına tepki ile sınırlı kalmıştır. Bakınız: Aksar, s. 339.

¹³ 5 Ağustos 1990 tarihli İslam İnsan Hakları Kahire Beyannamesi için bakınız: <http://www.oic-iphrc.org/en/legal/> (Erişim Tarihi:1.3.2018).; Kahire Beyannamesi ile ilgili kısa değerlendirme için bakınız: Terzioğlu, s.148-150.; Arap dünyasında İslam ile bağlantılı olarak farklı komisyon ve toplantılarda hazırlanan diğer önemli beyannameler şunlardır: 1-İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi (1981), 2- Evrensel İslami İnsan Hakları Beyannamesi (1981), 3-Büyük Yeşil İnsan Hakları Beyannamesi (1988). Bakınız: Koraytem, Tabet, "Arab Islamic Developments on Human Rights", *Arab Law Quarterly*, V.16(3), 2001, (pp.255-262).; Arap dünyasındaki insan hakları bildireleri, genellikle İslam hukukuna göre hazırlanmıştır. Hatta daha spesifik olarak belirtmek gerekirse, 8 ila 12. yüzyıl arasında gelişen klasik Sünni İslam hukukuna dayanmaktadır. Bunun bir sonucu olarak söz konusu bildireler, insan haklarının evrenselliği ilkesine uygun değildirler. Diğer bölgesel insan hakları belgeleri din ve dünya görüşü bakımından tarafsız, kültürel bakımından kapsayıcı olacak şekilde tasarlanmış iken, Arap-İslam insan hakları bildireleri uluslararası insan hakları hukukundaki evrensel hukuk normları karşısında İslami evrensellik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bakınız: Bassiouni, Mahmoud, "Menschenrechte und die Suche nach einer islamischen Identität", *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012, s.28 vd.; Dhoubi, Sarhan,

verilmiştir¹⁴.

1983 tarihli bu Taslak, hem Kahire Beyannamesi hem de üye devletlerin yorumları ışığında 1994'te değiştirilmiş ve Birlik Konseyi tarafından, Birlik'in 50. yılı anısına İnsan Haklarına Dair Arap Şartı¹⁵ adı altında kabul edilmiştir. Önsöz ve 43 maddeden oluşan bu Şart'ın en büyük eksikliği bu hakları koruyacak mekanizmanın bulunmaması idi¹⁶. 1994 tarihli bu Sözleşme, *anlamsız* veya ölü bir belge olarak hiçbir zaman yürürlüğe girememiştir¹⁷. Aslında 1994 ArİHS'de öngörülen devlet yükümlülükleri, KSHS ve ESKHS'ye göre daha az olmasına rağmen, bu iki Sözleşme'ye taraf olan Arap Devletleri ArİHS'yi onaylamamış ve sonuçta 1994 tarihli ArİHS yürürlüğe girememiştir¹⁸.

3. Yeni Bir Sözleşme: 2004 ArİHS

Aradan bir süre geçtikten sonra Birlik Konseyi, üye devletleri 12 Mart 2001 tarihinde yeni bir ArİHS'nin hazırlanması için müzakereye davet etmiştir. Modern bir ArİHS hazırlanması fikrinin 11 Eylül 2001 olayından kısa bir süre önce gerçekleştiğine dikkat edilmelidir. Ancak, 11 Eylül olayından sonra oluşan şartlar, ArİHS'yi modernleştirme çalışmalarını hızlandırmaya zorlamıştır¹⁹.

2002 ve 2003 yıllarında Konsey, 1994 ArİHS'yi revize etmek için çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu kapsamda bir yandan Komisyon yeni Taslak hazırlıklarına devam ederken, diğer yandan Birlik Konseyi ile BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği arasında Nisan 2002'de bir işbirliği mutabakatı imzalanmış ve alternatif yeni bir ArİHS Taslağı hazırlamak için bir uzman ekip kurulmuştur. Uzmanlar Ekibi, 21-26 Aralık 2003 tarihleri arasında Kahire'de toplanarak KSHS ve ESKHS'den açıkça etkilenen ve uluslararası insan hakları standartlarıyla

“Die kritische Diskussion der Menschenrechte: Stimmen aus dem arabisch-islamischen Kulturraum”, *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012, s.44 vd.; Bennani, Azelarabe Lahkim, “Die Zukunft des arabischen Frühlings aus der Perspektive der Menschenrechte”, *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012, s.54 vd.; Sandkühler, Hans Jörg “Menschenrechte in der arabischen Welt: Zur Einleitung in den Themenschwerpunkt”, *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012, s. 5. (Buradaki Almanca dört kaynaktan yararlanmam konusunda yardımcı olan SDÜ Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Yüksel METİN'e teşekkür ederim.)

¹⁴ Allam, s. 41.

¹⁵ Arab Charter of Human Rights. Ancak bu çalışmada ülkemizdeki kabul gören genel kullanıma uygun olarak “Arap İnsan Hakları Sözleşmesi” adı tercih edilmiştir.

¹⁶ Al-Midani, Mohammed Amin / Cabanettes Mathilde (Translation), Arab Charter on Human Rights 2004, (Revised by Professor Susan M. Akram), Boston University International Law Journal, V.24, 2006, (pp.147-164), s. 147-148.

¹⁷ Magliveras, Konstantinos / Naldi, Gino, “The Arab Court of Human Rights: A Study in Impotence”, *Revue Quebecoise de Droit International Law*, V.29(2), 2016, (pp.147-172).

¹⁸ Allam, s. 42.; Bu belgeyi sadece Irak imzalamış, diğer hiçbir üye devlet imza ve onay sürecine girmemiştir. Bakınız: Mattar, s. 93.

¹⁹ Allam, s. 42-43.

uyumlu bir Taslak hazırlamıştır. Diğer yandan Arap İnsan Hakları Komisyonu da 12 Ekim 2003 tarihinde farklı yeni bir Taslak hazırlamıştır. Ancak bu Taslak genel olarak yürürlüğe girememiş olan 1994 tarihli ArİHS'yi esas almıştır²⁰.

14 Ocak 2004 tarihli toplantıda, Uzmanlar Ekibi tarafından hazırlanan metin esas alınmasına rağmen Taslak'ta pek çok değişiklik yapılmıştır. Mesela üye devletlerin vatandaşlarına karşı yükümlülükleri azaltılmış, iç hukuka fazlaca atıf yapılmış ve "kişi" kelimesi birçok maddede "vatandaş" kelimesi ile değiştirilmiştir. Bu değişikliğin sebebi ise komisyon üyelerinin insan hakları uzmanı hukukçulardan olmayıp müzakereci diplomatlardan oluşması olarak gösterilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle birlikte Komisyon'da 14 Ocak 2004 tarihinde *nihai bir ArİHS* Taslağı imzalanmıştır²¹.

Tunus'ta düzenlenen zirve toplantısında uzun tartışmaların ardından şu anda yürürlükte olan ve Önsöz ve 53 maddeden oluşan ArİHS (Arab Charter on Human Rights-2004) 23 Mayıs 2004'te oybirliği ile kabul edilmiştir²². Zirvede ArİHS oy birliği ile kabul edilmesine rağmen Irak²³ çekinceye benzer bazı beyanlarda bulunmuştur. Ancak bu beyanlar çekinceye ziyade akademik yorum olarak kabul edilmiştir. Çünkü Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi²⁴'ne göre çekince, bir antlaşmadaki belirli hükümlerin hukuki etkisini kendisi bakımından hariç tutmak veya değiştirmeyi amaçlamaktadır. (m. 2/1-d). Oysa Irak'ın beyanları, ArİHS'nin bazı hükümlerinin yasal etkisini dışlama veya değiştirmeyi amaçlamamaktadır. Bu nedenle Irak'ın beyanları çekince olarak kabul edilmemiş ve netice itibarıyla 2004 ArİHS çekincesiz olarak 15 Mart 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir²⁵.

Her ne kadar bazı yazarlar 2004 tarihli Arap İnsan Hakları Sözleşmesi'ni 1994 tarihli Şart'ın revize edilmiş hali olarak kabul etse de²⁶, yeni bir sözleşme olarak kabul etmek yerinde olacaktır²⁷. Çünkü bir sözleşme yürürlüğe girdikten sonra değiştirilirse yeni haline revize edilmiş Sözleşme denilebilir. Oysa 1994

²⁰ Rishmawi, Mervat, "The Revised Arab Charter on Human Rights: A Step Forward?", *Human Rights Law Review*, V.5/2, 2005, (pp.361-376), s. 363-364.; Allam, s. 43.

²¹ Allam, s. 43.

²² BAE, 15 Ocak 2008 tarihinde yedinci onaylayan devlet olmuş ve 2004 ArİHS, 60 gün sonra yani 15 Mart 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Belge, eğer tüm üye devletler onaylarsa yaklaşık 400 milyon Arap dünyasını etkileyecek bir sözleşmedir. Bakınız: Rishmawi, Mervat, "The Arab Charter on Human Rights and the League of Arab States: An Update", *Human Rights Law Review*, V.10/1, 2010, (pp.169-178), s. 169.

²³ Irak'ın beyanları için Bakınız: Allam, s. 44-45.

²⁴ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 23 Mayıs 1969'te kabul edilmiş, 27 Ocak 1980'de yürürlüğe girmiştir.

²⁵ Allam, s. 45.

²⁶ Örnek olarak bakınız: Sandkühler, s. 7.

²⁷ "The new version of the Charter ..." Aynı görüş için bakınız: Al-Midani, / Cabanettes, s. 148.

ArİHS hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Bu nedenle, 2004 ArİHS'yi, revize edilmiş bir sözleşme olarak adlandırmak doğru olmaz. Yine aynı nedenle ArİHS'nin önsözünde insan hakları konusunda çeşitli belgelere atıf yapmasına rağmen, 1994 ArİHS'den söz etmemiştir²⁸.

4. ArİHS'de Düzenlenen Haklar (Genel Olarak)

2004 ArİHS²⁹ uzun bir haklar listesi içermektedir. 10 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)'nde olduğu gibi ArİHS'de yer alan bu hakların eşit öneme sahip olduğu varsayılır³⁰. Sözleşme'nin kabulü ile Arap dünyası, ilk defa kişisel ve siyasi haklarla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel hakları koruyan uluslararası bir belgeye sahip olmuştur³¹. ArİHS'de yer alan hakların çoğu genel olarak, insan hakları ile ilgili diğer evrensel ve bölgesel sözleşmelerde yer alanlarla benzer içeriktedir³².

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı³³ gibi, ArİHS'de üç kuşak insan hakları düzenlenmiştir: Kişisel ve siyasi haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ve üçüncü kuşak haklar³⁴. *Kişisel ve siyasi haklar*, ayrımcılık yasağı, yaşam hakkı, işkence yasağı, aşağılayıcı veya insanlık dışı muamele yasağı, kölelik ve insan (ve/veya organları) ticareti yasağı, kanun önünde eşitlik, adil yargılanma hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı, özgürlüklerinden yoksun bırakılan insanlar için insani muamele, mahremiyet hakkı, tüzel kişiliğe sahip olma hakkı, politik faaliyetlerde bulunma hakkı, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü, azınlıklara mensup kişilerin hakları, seyahat özgürlüğü, siyasi sığınma hakkı, vatandaşlık hakkı ve düşünce, vicdan, din ve fikir özgürlüğünü içermektedir. *Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar* ise, mülkiyet hakkı, evlilik hakkı, çalışma

²⁸ Rishmawi (2005), s. 363.; Allam, s. 46.

²⁹ Bundan sonra 2004 tarihli ArİHS, sadece ArİHS olarak anılacaktır.

³⁰ Magliveras / Naldi, s. 152.; İHEB'de düzenlenen hakların İslam açısından değerlendirilmesi için bakınız: Sayın, s. 423-454.; Hijarpe, s. 171-177.

³¹ Mattar, s. 92.

³² Rishmawi (2005), s. 361-376.; Bu bağlamda insan hakları uygulamaları konusunda Ortadoğu ülkelerinin Orta Amerika ülkeleriyle olan benzerliğine dikkat çekilen ve yaşam hakkı, adil yargılanma, insani muamele, adalete erişim ve tazminat hakları konusunda Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği Barrios Altos Kararının, Ortadoğu ülkeleri için de örnek olabileceği görüşü için bakınız: Terzi, Mahir, "İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması Üzerine Bir İnceleme: İnsan Hakları ve Amerika", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt.27, Sayı.2, Aralık-2017, s. 53-92.

³³ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, 27 Haziran 1981'de kabul edilmiş, 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bakınız: <http://www.achpr.org/instruments/achpr/> (Erişim Tarihi:1.3.2018) Ayrıca bakınız: Aksar, s. 339.; Acer / Kaya, s. 310-311.

³⁴ Magliveras / Naldi, s.152.; Farklı bir şekilde gruplandırma yapılabilir: Birinci kategoride bireysel haklar, ikinci kategoride adalet, üçüncü kategoride kişisel ve siyasal haklar, dördüncü kategoride ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sayılabilir. Bakınız: Al-Midani / Cabanettes, s. 148-149.

hakki, sendika kurma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, asgari yaşam standardı hakkı, sağlık hakkı, eğitim alma hakkı ve kültürel yaşama katılma haklarından oluşmaktadır. Üçüncü kuşak haklar ise, kendi kaderini tayin hakkı, kalkınma hakkı, temiz ve sağlıklı bir çevreye sahip olma haklarını içermektedir.

İnsan hakları ile ilgili diğer sözleşmeler de olduğu gibi, AriHS’de de diğer kişilerin veya toplumun çıkarlarını korumak için bazı şartlarla hakların kısıtlanmasına izin verilmektedir. Kısıtlanabilir haklar arasında siyasal haklar (m. 24), düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (m. 30), bilgi edinme hakkı, fikir sahibi olma ve ifade etme özgürlüğü (m. 32), serbestçe sendika kurma ve/veya sendikaya/sendikal faaliyetlere katılma hakkı (m. 35) yer almaktadır. Ancak bu kısıtlamalar 43.madde ile birlikte yorumlanmalıdır³⁵. Çünkü 43. maddeye göre “Bu Sözleşme’de yer alan hiçbir şey, taraf devletlerin iç hukukları tarafından korunan hak ve özgürlükleri ya da taraf devletlerin kadın, çocuk ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere kabul ettiği veya onayladığı uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerinde yer alan hak ve özgürlükleri bozucu şekilde yorumlanamaz”

5. AriHS’nin İnsan Haklarına Katkısı

2004 AriHS bölgesel nitelikli bir sözleşme olmasına rağmen bazı konularda uluslararası insan haklarına olumlu katkıda bulunmuştur. Sözleşme özellikle, Önsöz kısmındaki temenniler, içeriğinde yeni gelişen haklara yapılan vurgu, engelli kişilerin haklarının korunmasına verilen özel önem ve olağanüstü dönemlerde askıya alınamayacak hakları saymak bakımından uluslararası standartların üstünde sayılabilir.

2004 AriHS’nin, Arap halkının talep ve isteklerini ve bölgelerindeki anlamlı, uygulanabilir bir insan hakları sistemine olan arzularını yansıttığı ifade edilmiştir³⁶. AriHS, önsözündeki temenni ve kabulleri ve çoğu hükümleri insan hakları alanındaki uluslararası standartlar ile uyumlu niteliktedir³⁷. AriHS mesela önsözünde, “İslam’da İnsan Hakları Kahire Beyanname³⁸ ile birlikte

³⁵ Magliveras / Naldi, s. 152.

³⁶ Al-Midani, / Cabanettes, s. 149.; AriHS’nin kabulü ve yürürlüğe girmesinin bölge halkı için önemli bir adım olduğu hakkında bakınız: Mattar, s. 94.

³⁷ Rishmawi (2005), s. 369-371.; Buna rağmen AriHS’deki bazı hükümlerin uluslararası insan hakları kabullerinden farklı olması, insan haklarının evrenselliği konusunda şüphe ve endişelerin doğmasına yol açmıştır. Bakınız: Vitkauskaitė-Meurice, Dalia, “The Arab Charter on Human Rights: The Naissance of New Regional Human Rights System or a Challenge to the Universality of Human Rights?”, *Jurisprudence*, V.119/1, 2010, (pp.165-180), s. 166.; Ayrıca bakınız: Mattar, s. 94.

³⁸ AriHS, İslam’da İnsan Hakları Kahire Beyanname’sine de atıf yapmaktadır. Ancak bu Beyanname, niteliği itibarıyla bağlayıcılığı olmayan belgedir. Ayrıca Beyanname’deki bazı cezaların niteliği, ölüm cezasının varlığı, kadının toplumdaki yeri gibi bazı hükümlerin uluslararası insan hakları standartlarına uygun olmadığı yönünde yapılan eleştiriler

Birleşmiş Milletler Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve KSHS ve ESKHS'nin ilkelerini” teyit etmektedir³⁹. Daha sonra belirli maddelerinde insan hakları ile ilgili uluslararası standartlara vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde işbu Sözleşme'nin uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerine uygun olarak yorumlanması gerektiğini belirtmektedir. (m. 43). ArİHS'nin, amaçlarından birisinin “insanlık yanlısı, hoşgörü ve başkalarına karşı açıklık, evrensel ilkeler ve değerler ve uluslararası insan hakları belgelerinde ilan edilenler ile” insanı aşlamak olduğu ifade edilmektedir. (m. 1/2). ArİHS, tüm insan haklarının evrensel, bölünmez, birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkili olduğunu önemle teyit etmektedir. (m. 1/4). Bütün bu hükümler insan haklarının evrenselliği⁴⁰ ilkesine vurgu yapmaktadır. Nitekim Sözleşme önsözündeki ilk cümlede, “Arap halkının insan onuruna olan inancı” ifade edilmektedir.

5.1. Yeni gelişen haklara vurgu yapması

ArİHS'nin önemli bir özelliği insan hakları alanındaki *yeni gelişen haklara* vurgu yapmasıdır. Mesela Sözleşme'de herkesin yeterli gıda⁴¹ (beslenme) ve su hakkına sahip olduğu ve bu hakkın sağlanması için devletin gereken tedbirleri alma yükümlülüğü düzenlenmiştir. (m. 39/2-e) Gelişme hakkını temel bir insan hakkı olarak tanımakta ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ve ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gelişimin sağlanması amacıyla taraflar arasında ve uluslararası düzeyde dayanışma ve işbirliğinin hayata geçirilmesi konusunda taraflar devletlere görev yüklemektedir. (m. 37). Dahası, “her insanın sağlıklı bir çevre hakkına sahip olduğu” belirtilmektedir. (m. 39/2-f). Bu hakkın gerçekleştirilmesi için, taraf devletler, “çevre kirliliği ile mücadele ve

bağlamında Kahire Beyannamesi'ne yapılan atf, Arap İHS'nin zayıf noktası olarak görülmektedir. Bakınız: Rishmawi (2005), s. 367. Allam, s. 47-48. Diğer taraftan ArİHS'de, uluslararası insan hakları ile çeliştiği takdirde kadınlar lehine pozitif ayrımcılık hariç İslam kurallarına üstünlük tanınacağına dair bir hüküm öngörülmemiştir. Bakınız: Magliveras / Naldi, s. 152.; Ayrıca ArİHS'nin bölge halkının özellikleri dikkate alınarak hazırlandığı unutulmamalıdır. Bakınız: Mattar, s. 96

³⁹ KSHS ve ESKHS'de düzenlenen hakların İslam Hukuku açısından değerlendirilmesi için bakınız: Baderin, Mashood A., *International Rights and Islamic Law*, Oxford University Press, 2009.

⁴⁰ İnsan haklarının evrenselliği diplomatik ve akademik tartışmalarda temel bir temadır. Ancak insan haklarının evrenselliği ilkesine karşı düzenli, güçlü ve yaygın karşıt bir görüş de bulunmaktadır. İnsan haklarının göreceli evrenselliği denilen bu görüşe göre, tarihi, kültürel, ekonomik ve sosyal nedenler insan haklarının evrenselliğinin derecesini etkilemektedir. Bakınız: Donnelly, s. 37 vd.; Rishmawi (2005), s. 366-369.; Bu bakımdan insan haklarının korunmasında, bölgesel insan hakları sistemlerinin, evrensel olanlara göre daha etkili olduğu belirtilmelidir.

⁴¹ *Beslenme hakkı*, devletin herkese sadece gıda sağlamak zorunda olması anlamına gelmez. Bu hak gıdaya erişim, gıda güvenliği, kıtlıkla mücadele ve dağıtım sorunlarına karşı planlama yapma yükümlülüklerini de içeren geniş bir haktr. Clapham, Andrew, *İnsan Hakları*, (Çeviren: Hakan Gür), Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 166-169.

uygun sağlık sistemlerinin sağlanması” da dâhil olmak üzere gerekli tedbirleri alacaklardır. (m. 38).

5.2. Engelli kişilerin haklarının korunmasına özel önem vermesi

AriHS, özellikle, engelli hakları bakımından uluslararası standartların ilerisinde olduğu söylenebilir⁴². Sözleşme’de engelli kişilerin hakları dört maddede vurgulanmıştır: İlk olarak, 3/1. madde, “fiziksel veya zihinsel engellilik” temelinde ayrımcılığı yasaklamaktadır. İkinci olarak, 33/2. madde, devletin ve toplumun “özel ihtiyaçları olan kişiler için gerekli koruma ve bakımı sağlaması” gerektiğini öngörmektedir. Bu madde engelli kişi ifadesi yerine özel ihtiyacı olan kişi ifadesini kullanmaktadır. Üçüncü olarak, 34/1. madde, çalışma hakkı konusunda “engellilik” sebebiyle ayrımcılık yapılmasını yasaklamıştır. Ayrıca, işyerinde çalışma şartlarının “engelli kişileri” koruyacak şekilde sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

Dördüncüsü, 40. madde, engelli kişilerin haklarını ayrıntılı şekilde düzenlemiştir. Maddeye göre “taraf devletler, zihinsel veya fiziksel engelli kişilere, onurlarını garanti eden ve kendilerine olan güvenlerini arttıran ve toplumdaki aktif katılımlarını kolaylaştıran iyi bir yaşam sürdürmeyi taahhüt eder. Taraf devletler, engelliler için ücretsiz olarak sosyal hizmetler sunar, bu kişilerin ve ailelerinin veya onlara bakan ailelerin ihtiyaç duyduğu maddi desteği sağlar ve bu kişilerin kurumlara yerleştirilmesinden kaçınmak için gerekli olan her tedbiri alır. Her durumda engelli kişinin çıkarlarını dikkate alır.” Ayrıca, engelli kişiler için sağlık hizmetleri, farkındalık programları, uygun eğitim ve iş imkanları, onları topluma kazandırmak amacıyla rehabilitasyon hizmetleri, tüm kamu ve özel hizmetlerden yararlanmaları öngörülmüştür. (m. 40). Özetle taraf devletler, zihinsel veya fiziksel engelli kişilerin haklarını ve onurunu garanti eden saygın bir yaşam sağlama yükümlülüğü altındadır.

5.3. Olağanüstü dönemlerde askıya alınamayacak hakları sayması

İnsan hakları ile ilgili diğer bazı uluslararası sözleşmeler⁴³ gibi AriHS de, taraf devletlere Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerinin bir kısmının geçici olarak askıya alınmasına⁴⁴ (derogasyon) izin vermektedir. 1994 AriHS’de bulunmayan bu hüküm, 2004 AriHS’de uluslararası standartların üstünde sıkı şartlara tabi tutulmuştur. Olağanüstü dönemlerde yükümlülüklerin askıya alınması iki şartla mümkündür: Birincisi, ulusun varlığını tehdit eden olağanüstü şartların

⁴² Allam, s. 48.

⁴³ KSHS, m. 4 ve AİHS, m. 15.

⁴⁴ Bazı hak ve özgürlüklerin olağanüstü dönemlerde askıya alınması ile ilgili geniş bir değerlendirme için bakınız: Hunter, Nan D., *The law of emergencies : public health and disaster management*, Butterworth-Heinemann, 2009.

varlığı, ikincisi, taraf devletin resmen olağanüstü hal ilan etmesidir⁴⁵. Üstelik bu tedbirler, devletin uluslararası hukuktan doğan diğer yükümlülükleri ile uyumsuz olmamalı ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din veya sosyal köken temelinde ayrımcılık içermemelidir. (m. 4/1) Bu hüküm genel olarak KSHS'nin 4/1. maddesi ile aynı içeriktedir. Savaş hali, AİHS'nin 15/1. maddesinde olduğu gibi, ArİHS'de de deragösyen sebebidir.

4/2. madde, hangi hak ve özgürlüklere istisna getirilemeyeceğini saymıştır: yaşam hakkı, işkence veya zalimane, aşağılayıcı veya insanlık dışı muamele yasağı, kişinin özgür rızası olmadan kendisi üzerinde tıbbi veya bilimsel deney yapılamaması, insan organlarının ticareti yasağı, köleliğin yasaklanması, zorla çalıştırma ve insan ticareti yasağı, adil yargılanma hakkı, hukuka uygun tutukluluk veya gözaltı halinde gecikmeksizin karar vermek için yetkili mahkemeye dilekçe verme hakkı, suçta ve cezada kanunilik ilkesi, sözleşme yükümlülüğünden doğan borçlar için hapis cezasının yasaklanması, bir kişinin aynı suçtan iki kere yargılanmayacağı ilkesi, özgürlüğünden yoksun bırakılmış herkese insani muamele, her bireyin yasa önünde bir kişi olarak tanınması, herhangi bir ülkeden ayrılmanın önlenmesi, siyasi sığınma hakkı, vatandaşlık hakkı ve düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı. Ayrıca, bu hakların korunması için gerekli adli garantiler askıya alınmayabilir. (m. 4/2) Bu durum, taraf devletin, ArİHS'deki herhangi bir hak veya özgürlüğün ihlali için etkili bir başvuru yolunu sağlamasından vazgeçemeyeceği anlamına gelir.

4. maddede askıya alınamayan hakların uzun bir liste halinde sayılması olumlu bir durumdur⁴⁶. Bu durum ArİHS'nin, insan hakları konusundaki diğer uluslararası sözleşmelerden yararlanması sebebiyledir. Ancak hamile kadınlara ve 18 yaş altındaki çocuklara ölüm cezası verilmesi yasağı⁴⁷ ile 16. maddede düzenlenen masumiyet karinesi listede yer almamıştır. KSHS'ye göre, yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı, borç nedeniyle hapis yasağı, suç ve cezada kanunilik ilkesi, hukuk önünde kişi olarak tanınma hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü askıya alınamaz. (m. 6, 7, 8/1 ve 2, 11, 15, 16 ve 18) AİHS'de ise askıya alınamayan haklar daha sınırlı olarak şunlardan ibarettir: yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı, suç ve cezada kanunilik ilkesi (m. 2, 3, 4/1 ve 7)⁴⁸. Dolayısıyla askıya alınamayan haklar bakımından ArİHS, bu iki sözleşmeye nazaran daha olumlu durumdadır.

⁴⁵ Magliveras / Naldi, s. 153.

⁴⁶ Mattar, s. 112-114.

⁴⁷ Vitkauskaitė-Meurice, s. 174.

⁴⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında olağanüstü hallerde hak ve özgürlüklerin askıya alınması ve şartlarına ilişkin olarak bakınız: Gözübüyük, Şeref / Gölcüklü, Feyyaz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması, Turhan Kitabevi, 9.Bası, 2011, s. 405-411.

6. ArİHS'nin Olumlu Hükümleri

ArİHS'nin kabul edilmesinin temel amacı Arap ülkelerindeki insan haklarının uluslararası standartlarda uygulanmasının sağlanmasıdır. Taraf devletler, açıkça Sözleşme'de güvence altına alınan hak ve özgürlükleri hayata geçirmek için yasal veya diğer tedbirleri alma yükümlülüğü altındadır⁴⁹. Ancak hem Birlik'te hem üye Arap devletlerinde ArİHS'nin tam olarak uygulanarak insan haklarının gerçekleştirilmesi, çok sayıda siyasi, ekonomik ve geleneksel sebeplerden dolayı en azından kısa vadede zor gözükmektedir.

Hem üye devletler hem de Birlik açısından var olan bu olumsuz duruma rağmen, bölgenin karakteristik özelliklerini yansıtan ArİHS, en azından uluslararası bir belge olarak bazı haklar bakımından olumlu hükümler içermektedir. Özellikle kadın, çocuk ve azınlığa mensup kişiler gibi savunmasız zayıf gruplara sağladığı koruma açısından takdir edilecek hükümler öngörülmüştür⁵⁰. Çünkü 43. maddeye göre ArİHS'deki hiçbir şey, kadın, çocuk ve azınlığa mensup kişilerin haklarını bozucu şekilde yorumlanamaz. Genel olarak bakıldığında, 2004 ArİHS, bazı hükümleri uluslararası hukukun ve insan haklarının mevcut normlarının altında kalmasına rağmen, yeterli bir insan hakları anlaşması olarak kabul edilmelidir⁵¹.

6.1. Ayrımcılığın yasaklanması

ArİHS, insan hakları hukukunun en temel ilkelerinden biri olan ayrımcılık yasasını düzenlemiştir. Buna göre "ırk, renk, cinsiyet, dil, dini inanç, görüş, düşünce, ulusal ya da sosyal köken, zenginlik, doğum ya da fiziksel ya da zihinsel engellilik temelinde ayrımcılık yasaktır." (m. 3/1). Bu hüküm KSHS (m. 2/1) ve ESKHS (m. 2/2) ve AİHS (m. 14)'de düzenlenen ayrımcılık yasası ile benzer içeriktedir. Üstelik bu sayılan sebepler *tahdidi* değil *tadadi* niteliktedir. Sözleşme, sayılan bu gerekçelerle "veya başka bir duruma" dayalı ayrımcılığın yasak olduğunu belirtmektedir. Ancak ayrımcılık sebepleri 3/1. maddede ayrıntılı şekilde sayılsa da *yaş* ve *milliyet* gibi bazı sebeplerin madde kapsamına girmediği görülmektedir. Maddenin lafzi yorumlanmasından bu sonuca ulaşılsa da ArİHS'nin bütün olarak yorumlanması halinde, sayılan veya sayılmamakla birlikte Sözleşme'nin genel içeriğinden anlaşılan herhangi bir gerekçeyle ayrımcılığın yasaklandığı anlaşılabilir. Gerçekten de, herhangi bir gerekçeyle ayrımcılık yapmama ilkesi, ArİHS'nin 34/1. ve 39/1. maddeleri gibi diğer maddelerinde de sayılmaktadır⁵².

⁴⁹ Magliveras / Naldi, s. 154.; Mattar, s. 116-122.

⁵⁰ Mattar, s. 96.; Arap dünyasının bazı bölgelerinde okuryazarlık oranının düşüklüğü, kadın sünneti, küçük yaşta evlilik, namus cinayetleri gibi bazı gelenekler hala devam etmektedir. Bakınız: Mattar, s. 96.

⁵¹ Magliveras / Naldi, s. 153-154.

⁵² Allam, s. 58-59.; Rishmawi (2005), s. 373-374.

6.2. Siyasi haklar

Bilindiği gibi birçok Arap devleti monarşik rejimlerle yönetilmektedir⁵³. Bu nedenle ArİHS, üye ülkelerdeki siyasi haklar bakımından son derece önem taşımaktadır. Bu bağlamda bugün için Sözleşme'nin taraf devletler üzerindeki etkisi oldukça zayıftır. Özellikle mutlak otokrasi ile yönetilen bazı üye devletlerde bu hakları gerçekleştirecek siyasi irade henüz bulunmamaktadır. Aslında demokratikleşme ile insan haklarına saygılı bir siyasi kültür arasında doğrudan bir bağ vardır⁵⁴. Ancak Arap dünyasında demokratikleşme insan haklarına bir tehdit olarak görülmektedir⁵⁵. Şimdiki durum bu olsa da ArİHS yakın gelecekte siyasi haklar üzerinde mutlaka olumlu etki doğuracaktır. Çünkü ArİHS'ye göre "her vatandaş", siyasi faaliyette bulunma, kamu görevinin yürütülmesine katılma hakkına sahiptir. (m. 24). Bu haklar, kadınlar da dâhil olmak üzere tüm vatandaşlara verilmiştir. Özellikle 24/3. madde, ifade özgürlüğünü garanti eden, eşit şartlar içinde bütün vatandaşlara özgür ve tarafsız seçimlerde aday olma ve kendi adayını seçme hakkı sağlamaktadır. Bu hüküm, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermektedir. Bazı üye ülkelerde kadınların seçme ve seçilme gibi siyasi hakları bulunmadığından dolayı, ArİHS'nin düzenlemesi bu alanda önemli ilerlemedir⁵⁶.

Siyasi faaliyet özgürlüğü, her vatandaşa barışçıl toplanma, başkalarıyla birlikte serbestçe örgütlenme ve kurulmuş örgütlere katılma hakkını da içermektedir. (m. 24/5,6). Üstelik bu hak ancak, kanunda öngörülen ve demokratik bir toplumda⁵⁷ gerekli ulusal güvenlik veya kamu güvenliği, kamu sağlığı ya da kamunun ahlaki çıkarları ya da hak ve özgürlüklerin korunması sebepleriyle sınırlanabilir⁵⁸. (m. 24/7). ArİHS ayrıca, herkesin serbestçe sendika kurma, sendikalara katılma ve grev hakkını garanti etmektedir. (m. 35). ArİHS'de düzenlenen siyasi haklar, KSHS'nin 25. maddesi ile garanti altına alınan haklarla genel olarak aynı içeriktedir. Ancak ArİHS'de uluslararası standartlara uygun içerikle güvence altına alınan bu hakların gerçekleştiril(e) memesi ilginçtir.

⁵³ Acer / Kaya, s. 312.

⁵⁴ Donnelly, s. 205-206.

⁵⁵ Fadel, s. 6-7.

⁵⁶ Allam, s. 51.

⁵⁷ ArİHS'de 24/7. maddesinde demokratik toplumdaki söz edilmiştir. Arap ülkelerinde demokratikleşme olmadan gerçek bir insan hakları koruma sisteminin olamayacağı yönünde görüş için bakınız: Fadel, s. 5-7.

⁵⁸ Kişisel ve siyasi hakların kullanılmasında kamu yararı arasında denge kurulması gerektiği hakkında bakınız: Mattar, s. 115-116.

6.3. Eğitim hakkı

Arap İHS'ye göre, insanın gelişmesi ve insan haklarına ve temel özgürlüklerine olan saygının güçlendirilmesi eğitimin amaçlarından birisidir⁵⁹. Bu kapsamda herkesin eğitim hakkına sahip olduğu vurgulanmış ve okuma yazma bilmemeyi ortadan kaldırmak devletin görevi sayılmıştır. Taraf devletler, *vatandaşlarına* en azından, ücretsiz, ilk ve temel seviye eğitim garantisi vereceklerdir. İlköğretimin tüm biçimleri ve düzeyleri, herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkes için zorunlu ve erişilebilir olmalıdır. Taraf devletler, insan hakları ve temel özgürlük ilkelerini resmi ve gayri resmi eğitim müfredatı ve uygulamalı eğitim programlarına dâhil etmeye çalışmalıdır. Taraf devletler, *her vatandaş* için sürekli eğitim sağlamak için gerekli mekanizmaların kurulmasını garanti etmelidir. (m. 41). Ayrıca, herkesin bilimsel araştırma ve uygulama hakkı bulunmaktadır. (m. 42).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ek 1.Protokol'e göre "*Hiç kimse* eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir" (m. 2). AriHS, temel eğitim hakkını sadece vatandaşlara tanırken, Ek 1.Protokol *herkese* tanımakta ve devlete yükümlülük getirmektedir⁶⁰. Ayrıca ESKHS ise 13. maddesinde eğitim hakkını herkese olacak şekilde daha ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir⁶¹. Bu Sözleşme'de özellikle anne ve babanın çocuk eğitimi üzerindeki yönlendirme hakkı ile yükseköğretim konusundaki hükümler AriHS'ye göre oldukça ileridir.

6.4. Asgari yaşam standardı hakkı

AriHS'ye göre "her insanın, kendisinin ve ailesinin, iyi ve saygın bir yaşam sürdürmelerini sağlayacak yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkı⁶² bulunmaktadır. Bu hak, yeterli gıda, kıyafet, konut ve hizmetlere sahip olmayı da içermektedir. Ancak taraf devletler bu hakkı, kaynaklarıyla orantılı şekilde gerekli önlemleri alarak garanti edeceklerdir." (m. 38). "Kaynaklarıyla orantılı" ifadesi açıkça, taraf devletlerin bu haklara ilişkin olarak esnek bir şekilde yükümlülük altına girmesini zorunlu kılmaktadır⁶³.

⁵⁹ Eğitim hakkı, kişilerin kendi hakkını koruyabilmesini sağlamak için gereken yaşamsal bir haktır. Bakınız: Clapham, s. 169.

⁶⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında eğitim hakkının içeriğine ilişkin olarak bakınız: Gözübüyük / Gölcüklü, s. 432-436.

⁶¹ Rishmawi (2005), s. 373-374.

⁶² Bu hakkın içeriği ile ilgili olarak bakınız: Clapham, s. 163-166.

⁶³ Allam, s. 52.

ArİHS'ye göre "taraf devletler, her bir toplum üyesinin, mümkün olan en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma, temel sağlık hizmetlerini ücretsiz olarak alma ve herhangi bir ayırımı tabi olmaksızın tıbbi imkânlarla erişim hakkına sahip olduğunu kabul eder." (m. 39/1). Sözleşme, bu hakkın sağlanması için alınacak tedbirlerin niteliklerini de açıklamıştır. Buna göre taraf devlet, coğrafi konumu veya ekonomik durumu ne olursa olsun, temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve bu hizmetleri sağlayan merkezlere ücretsiz ve kolay erişimi sağlamakla yükümlüdür. Ölüm oranını azaltmak ve hastalıkları önlemek için gerekli tedbirleri almalı ve tedavi yoluyla kontrol etmeli, sağlık bilincini ve eğitimini desteklemelidir. İlginçtir ki, Sözleşme'ye göre taraf devletler, bireyin sağlığına zarar veren geleneksel uygulamalar ile madde ve sigara kullanımına karşı mücadele etmelidir. Ayrıca taraf devlet, temel beslenme ve güvenli içme suyu sağlamalıdır. (m. 39/2).

Yine asgari yaşam standardı hakkı kapsamında ilgili kişinin serbest rızası olmadan kendi üzerinde herhangi bir tıbbi veya bilimsel deney veya organ kullanımı yasaktır. (m. 9). Sözleşmeye göre insan ticareti (m. 10) veya insan organları ticareti (m. 9) de yasaktır ve bu fiiller suç sayılarak yasalarla cezalandırılabilir.

Görüldüğü üzere ArİHS herhangi bir ayırım gözetmeksizin herkesin asgari yaşam standardına sahip olduğunu kabul etmiştir. ArİHS, asgari yaşam standardı hakkı konusunda ESKHS ile genel olarak benzer içerikleri düzenlemiştir. Ancak ESKHS 11.maddesinde, ArİHS'den farklı olarak temel besin kaynaklarının üretim ve eşit dağıtımını taraf devletlere yükümlülük olarak öngörmüştür.

6.5. Kadın hakları

ArİHS'nin Arap dünyasına getirdiği en önemli yeniliklerden birisinin de kadın hakları konusunda olduğu, ArİHS'nin doğru yorumlanması halinde bölgedeki kadın haklarına olumlu katkı yapacağı beklenen alanlardan birisidir. Bu kapsamda Sözleşme çeşitli maddelerde kadın haklarına özellikle vurgu yapmaktadır. 3/1. madde ırk, renk, dil, dini inanç, düşünce, ulusal ya da sosyal köken, zenginlik, doğum ya da fiziksel ya da zihinsel engellilik gibi diğer sebeplerin yanında *cinsiyet* temelinde de ayrımcılığı yasaklamıştır⁶⁴. Bu kapsamda ArİHS'deki hak ve özgürlüklerden, eşitlik temelinde hem erkek hem de kadınlar yararlanmaktadır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı, askıya alınamayan hakları düzenleyen 4/1. maddede ve işyerinde ayrımcılığı yasaklayan 34/1. maddede de teyit edilmektedir.

3/3. madde kadınlara yönelik ayrımcılığı yasaklayan oldukça önemli hükümler içermektedir. Bu maddeye göre, İslami kurallar, diğer ilahi kurallar,

⁶⁴ Mattar, s. 101.

yürürlükteki kurallar ve yasal araçlar ile kadın lehine kurulan pozitif ayrımcılık çerçevesindeki hak ve yükümlülüklerde, kadın ve erkekler insan onuruna saygı ile eşittir. Buna göre, her taraf devlet, Sözleşme’de belirtilen tüm haklardan yararlanma temelinde erkekler ve kadınlar arasında eşit fırsatların ve etkin eşitliğin sağlanması için gerekli tüm tedbirleri almayı taahhüt eder. “Pozitif” ayrımcılığa işaret eden 3/3. madde, taraf devletlerin, kadınlara yönelik ayrımcılığı azaltmak ya da ortadan kaldırmak ve onlar için adil fırsatlar oluşturmak için uygun önlemleri almasını gerektirir. Dolayısıyla, bu kapsamda alınan önlemler ayrımcılık olarak değerlendirilmemektedir⁶⁵. Bu kapsamda mesela doğumdan önce hamile kadınlara ve doğumdan itibaren iki yıl boyunca emziren kadınlara ölüm cezasının uygulanamayacağı (m. 7/2) hükmü pozitif bir ayrımcılık örneğidir.

10/2. madde, fuhuş, cinsel sömürü ve başkalarının fuhşunun istismar edilmesini yasaklamaktadır. 33/2. madde, kadınlara karşı her türlü şiddet ve tacizi yasakladığı için özellikle önemlidir. Ancak maddede şiddet ve tacizin kapsamı belirtilmediği için eleştirilmektedir⁶⁶. 33. maddesi ailenin temeli olarak varsayılan evlenme hakkını düzenlemiştir⁶⁷. 34/2. madde her çalışanın işyerinde kadınların korunmasını sağlayan adil ve elverişli koşullardan yararlanma hakkını güvence altına almaktadır.

41/3. madde, kadınların kalkınma alanına etkin katılımını vurgulamaktadır. Bu hükme göre, taraf devletler, ulusal kalkınmanın elde edilmesinde kadın ve erkek arasındaki işbirliğini sağlamak için her alanda uygun önlemleri alma yükümlülüğü altındadır. Yukarıda belirtildiği gibi genel yorumlama ilkesini düzenleyen 43. maddeye göre AİHS, kadın haklarını bozucu şekilde yorumlanamaz.

AİHS, kadını evlilik yoluyla aile hayatının temeli saymakta ve kadına karşı her türlü şiddet ve tacizi yasaklamaktadır. Kadının çalışma hayatında ayrımcılığa karşı korunması için gereken tedbirlerin alınmasını öngörmektedir. ESKHS’de ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasında kadınlara erkeklerle eşit haklar sağlanmasını vurgulamıştır. (m. 3). İşteki çalışma şartları ve ücret konusunda da eşitliğe dikkat çekilmiştir. (m. 7). AİHS’nin 12. maddesi de evlenme hakkını sınırlamaya dair bir kayıt koymadan ulusal hukuklara

⁶⁵ Allam, s. 52.

⁶⁶ Rishmawi (2005), s. 374-375.

⁶⁷ Evlilikte kadının zayıf konumuna ilişkin eleştiri için bakınız: Vitkauskaitė-Meurice, s. 175.; 33/1. maddede bu evliliğin bir erkek ve bir kadın arasında olabileceği iki kez vurgulanmıştır. Bu nedenle, aynı cinsler arası evlilik, AİHS tarafından tanınmamakta ve korunmamaktadır. Bakınız: Allam, s. 53. Bu durum, AİHS ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında da aynı şekildedir. Bakınız: Gözübüyük / Gölçüklü, s. 343-345.

bırakacak şekilde düzenlemiştir⁶⁸. Dolayısıyla genel olarak bakıldığında ArİHS kadın hakları konusunda uluslararası standartlarda hükümler içermektedir⁶⁹. Ancak bu hakların hayata geçirilmesi konusunda uygulamada sorunlar bulunmaktadır.

6.6. Çocukların ve gençlerin hakları

ArİHS, çocukların yararlandığı diğer haklara ek olarak, özellikle şu hakları garanti etmektedir: Çocuklar silahlı çatışmalarda kullanılmamalıdır (m. 10/2). Sanık çocuklar, gözetim ve tutuklamada yetişkinlerden ayrılmalı ve yaşlarına ve yasal statülerine uygun özel bir yargı sisteminin önüne çıkarılmalıdır. (m. 17). Çocuklara karşı her türlü şiddet veya istismar yasaktır. (m. 33/2). Taraf devletler, çocuğun özgürlük ve haysiyet atmosferinde korunmasını, gelişmesini, esenliğini ve hayatta kalmasını güvence altına almak için gerekli tüm yasal, idari ve yargısal tedbirleri alması gerekir. Ayrıca taraf devlet, her halde çocuğun yüksek yararını aldığı tüm önlemler için temel ölçüt olarak almalı ve çocuğun suçlu olup olmadığına bakmaksızın garanti etmelidir. (m. 33/3).

Çalışmak zorunda kalan çocuklar için çalışma koşulları, çocukların korunmasını sağlamalıdır. (m. 34/2). Ayrıca her çocuğun ekonomik sömürüden, tehlikeli olması muhtemel zorunlu çalışmadan, eğitimine müdahale eden ya da sağlığına ve fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki veya sosyal gelişime zarar veren durumlardan korunma hakkı vardır. (m. 34/3).

Taraf devletler, ulusal yasalarına uygun olarak, çocuğun annenin vatandaşlığını kazanması için, her durumda çocuğun yararına olacak şekilde uygun gördükleri önlemleri alacaklardır. (m. 29). Ancak bu madde Arap devletlerindeki yabancı kişi ile evli kadınların çocuklarının, annenin vatandaşlığını kazanmasını temin edecek nitelikte tatminkâr değildir. Çünkü bu çocukların annenin vatandaşlığını kazanmasında iç hukuka atıf yapılmaktadır⁷⁰.

Çocuk hakları ile ilgili önemli bir konu da ArİHS'nin hiçbir hükmünün, çocuğun haklarını zayıflatığı şeklinde yorumlanamayacağıdır. (m. 43). ArİHS, çocuk hakları konusunda ESKHS'de düzenlenen *ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması* başlıklı 10.maddesi ile benzer koruma getirmiştir. Ayrıca, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi⁷¹ (ÇHS)'de düzenlenen *ayırıcılık yasağı*

⁶⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında evlenme hakkı için bakınız: Gözübüyük / Gölcüklü, s. 343-345.

⁶⁹ Burada 1 Mart 1980 tarihinde kabul edilen ve 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe giren "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"ni özellikle belirtmek gerekir.

⁷⁰ Bakınız: Allam, s. 54.

⁷¹ Birleşmiş Milletler ÇHS, 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiş, 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiştir.

(m. 2) ve çocuğun yüksek yararı (m. 3) ilkelerinin ArİHS’de de düzenlendiği görülmektedir. Ancak ÇHS’de düzenlenen çocuğun kendini ilgilendiren konularda *katılma ilkesi* ile *yaşama ve gelişme ilkelerinin* yeterince güvence altına alındığı söylenemez. Ancak yine de ArİHS, çocuk hakları konusunda uluslararası standartlara genel olarak benzer hükümler içermektedir⁷².

ArİHS, diğer sözleşmelerden farklı olarak taraf devlete ve toplumuna, gençlere ve genç topluma fiziksel ve zihinsel gelişim için en iyi fırsatları sağlama yükümlülüğü de getirmektedir. Sözleşme ayrıca, taraf devletlerin özellikle gençler için bir spor faaliyetine devam etme hakkını güvence altına almak için gerekli tüm tedbirleri almasını şart koşmaktadır. (m. 33/4). Sözleşme, devletin ve toplumun yaşlılara gerekli koruma ve bakımı sağlamasını (m. 33/2) ve yetişkin eğitimi için ulusal planlar geliştirmesini öngörmektedir. (m. 41/6).

ESKHS 10.maddesinde gençler için soybağı ve diğer şartlar bakımından hiçbir ayırım yapılmaksızın özel koruma tedbirleri alınacağı, ekonomik ve toplumsal sömürüye karşı korunacağı, ahlaklarına ve sağlıklarına zararlı ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacağı düzenlenmiştir. Görüldüğü gibi ArİHS, gençlerin hakları bakımından da ESKHS’ye göre daha olumlu içeriğe sahiptir denilebilir.

6.7. Azınlığa mensup kişilerin hakları

ArİHS, uluslararası hukukta içeriği tartışmalı konulardan birisi olan *azınlığa mensup kişilerin haklarını*⁷³ da düzenlemiştir. Sözleşme’ye göre “azınlıklara mensup bireyler kendi kültürlerini yaşama, kendi dillerini kullanma ve kendi dinlerini uygulama hakkından mahrum edilemez. Bu hakların kullanılması yasa ile düzenlenecektir.” (m. 25). Bu madde ile tanınan haklardan, *bireyler* yararlanacaktır⁷⁴. Sözleşme’nin genel yorum ilkesi burada da uygulanacaktır. ArİHS’ye göre hiçbir hüküm, azınlıklara mensup kişilerin haklarını zayıflattığı şeklinde yorumlanamaz. (m. 43). Sözleşme’de bu iki hüküm haricinde azınlıklar veya mensupları ile ilgili bir düzenleme yoktur. Ancak Sözleşme’de *herkes için* güvence altına alınan bazı haklar azınlığa mensup kişiler için özel önem taşımaktadır⁷⁵. Mesela tutuklama halinde anladığı dilde bilgilendirilme hakkı gibi.

⁷² Hashemi, Kamran, “Religious Legal Traditions, Muslim States and the Convention on the Rights of the Child: An Essay on the Relevant UN Documentation”, *Human Rights Quarterly*, V.29, 2007, (pp.194-227).

⁷³ Azınlığa mensup kişilerin hakları ile ilgili genel değerlendirme için bakınız: Donnelly, s. 94-95.

⁷⁴ 1994 ArİHS’de bu hakkın kullanıcısı bizzat azınlığın kendisi iken 2004 metninde azınlıklara mensup bireyler olarak düzenlenmiştir. Bakınız: Allam, s. 54.

⁷⁵ Allam, s. 54.

Azınlıkları, *dil, din ve etnik* açıdan gruplandırmak mümkündür:

ArİHS, *dil azınlıklarına* ilişkin olarak “tutuklanan herkesin, tutuklandığı tarihte, tutuklanmasının nedenleri hakkında anladığı bir dilde bilgilendirilme hakkına sahip olduğunu” belirtmektedir. (m. 14/3) Benzer şekilde 16/1. ve 4.madde ise mahkemede kullanılan dili anlayamayan veya konuşamayan sanığın, soruşturma ve yargılama süresince, ayrıntılı olarak, ücretsiz tercüman yardımıyla anladığı bir dilde, kendisine yöneltilen suçlamalardan derhal bilgilendirilme hakkına sahip olduğu” düzenlenmiştir.

Dini azınlıklarla ilgili olarak, çeşitli yerlerde ArİHS, dini uygulama için hoşgörü ilkesinin öneminden söz etmektedir. (Önsöz, m. 1/2 ve 3; m. 30/2). Aslında, ArİHS’nin amaçlarından biri “eşitlik, hoşgörü ve ılımlılık değerlerinin egemen olduğu bir sivil toplumu gerçekleştirmektir.” (m. 1/3). Ancak ArİHS’de geçen, “din ya da inancın” içeriği yeterince açık değildir. Önsöz kısmı ve 3/3. madde “İslam ve diğer ilahi dinler ve kuralları”na atıfta bulunmaktadır. Bu atıf, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi ilahi dinlerden birine ait dini bir azınlığa mensup insan anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir⁷⁶.

Etnik azınlıklarla ilgili olarak, 42. madde özel bir önem taşımaktadır. Buna göre, “herkes, kültürel yaşama katılma ve bilimsel ilerlemenin ve uygulamanın sonuçlarından yararlanma hakkına sahiptir. Taraf devletler, (...) bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden doğan ahlaki ve maddi çıkarların korunmasını taahhüt ederler.” Bu kapsamda taraf devletler, etnik azınlığa mensup kişilerin bilimsel, edebi ve sanatsal ürünleri üzerindeki ahlaki ve maddi çıkarlarını koruma yükümlülüğü altındadır.

KSŞS de azınlığa mensup kişilerin hakları garanti altına alınmıştır. Buna göre “etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin, grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği olan ibadetleri yapma ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez.” (m. 27). KSŞS ile karşılaştırıldığında ArİHS’nin, azınlığa mensup kişilerin hakları ile ilgili olarak benzer içerikte düzenleme yaptığı görülmektedir.

6.8. Self-determinasyon hakkı

KSŞS ve ESKŞS’de olduğu gibi ArİHS’de de düzenlenen ilk hak, self-determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkıdır. Bu durum, bazı Arap bölgelerinin İsrail tarafından işgal edilmesi ve sömürgecilikten kaynaklanan eski sorunlar

⁷⁶ Allam, s. 55. Ayrıca bakınız: Rehman, Javid, “Accommodating Religious Identities in an Islamic State: International Law, Freedom of Religion and the Rights of Religious Minorities”, *International Journal on Minority and Group Rights*, V.7, 2000, (pp.139-165).

ışığında kolaylıkla anlaşılabilir⁷⁷. Sözleşme'ye göre kendi kaderini tayin hakkı, tüm halkların “doğal zenginliklerini ve kaynaklarını kontrol etme ve siyasi sistemlerini özgürce seçme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce takip etme hakkı” anlamına gelir. (m. 2/1).

ArİHS'de, “ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü hakkı” vurgulanmaktadır. (m. 2/2). Ayrıca bütün halkların “yabancı işgaline karşı direnme” hakkından bahsedilmektedir⁷⁸. (m. 2/4). Önsözde, “insan haklarını ihlal eden ve uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit oluşturan ırkçılık ve Siyonizm'in tüm biçimlerini reddetmektedir.” Aynı görüş 2/3. maddede teyit edilmektedir. Buna göre “İrkçılığın, Siyonizm'in, yabancı işgalinin ve tahakkümün her türlü biçiminin insan onuruna aykırı olduğu ve temel hakların kullanımına engel teşkil ettiği, bu türden tüm uygulamaların kınanması ve ortadan kaldırılması için çaba harcanması gerektiği” belirtilir. Bu hükme göre, tüm taraf devletlerin sömürgeci hâkimiyeti, yabancı işgali veya ırkçı rejimler altındaki halkların kendi kaderini tayin etme, özgürlük ve bağımsızlık haklarını destekleme yükümlülüğü vardır.

ArİHS'de düzenlenmiş olan self determinasyon hakkı KSHS ve ESKHS'nin 1.maddesiyle aynı içeriğe sahiptir⁷⁹. BM Genel Kurul'un 1981 tarihli *Devletlerin İçişlerine Müdahale ve Karışmanın Kabul Edilemezliği Bildirgesi*'nde “Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın amaç ve ilkelerine uygun olarak, devletlerin, sömürgecilik hâkimiyeti, yabancı işgali ya da ırkçı rejimler altındaki halkların kendi kaderini tayin etme, özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve bu halkların hem siyasi hem de silahlı mücadele hakkına sahip olduğunu destekleme görevi”nden söz edilmektedir⁸⁰. Dolayısıyla ArİHS'nin bu yöndeki düzenlemesinin de uluslararası insan hakları standartlarına uygun olduğu görülmektedir. Ancak, Siyonizm kavramına yapılan atıf, insan hakları konusundaki uluslararası sözleşmelerin siyasi sorunlarla mücadelede araç olarak kullanılmaması gerektiğinden bahisle eleştirilmektedir⁸¹.

6.9. Özgürlük ve güvenlik hakkı

ArİHS, kişinin özgürlüğünden mahrum bırakılması ile ilgili hakları da güvence altına almıştır. Bu kapsamda ArİHS'ye göre, tutuklanan herkes, kendisine

⁷⁷ Allam, s. 55.

⁷⁸ Yabancı işgaline karşı *direnme hakkının içeriği* konusunda uluslararası hukukta ve insancıl hukukta tam bir görüş birliği yoktur. Bakınız: Rishmawi (2005), s. 375-376.

⁷⁹ Hakkın içeriği ve İslam Hukuku açısından değerlendirilmesi için bakınız: Baderin, s. 54.

⁸⁰ Devletlerin İçişlerine Müdahale ve Karışmanın Kabul Edilemezliği Bildirgesi, (m. III-b), A/RES/36/103, 9 Aralık 1981. <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r103.htm>, (Erişim tarihi: 1.3.2018).

⁸¹ Shaw, Malcolm N., *International Law*, Sixth Edition, Cambridge, 2011, s.395.; Rishmawi (2005), s. 369.; Vitkauskaitė-Meurice, s.173.; Allam, s. 56.

yöneltilen suçlamalar hakkında derhal bilgilendirilme, aile üyeleriyle iletişime geçebilme, sağlık kontrolü talep etme ve bu haklar hakkında bilgilendirilme ve makul bir süre içinde yargılanma veya serbest bırakma haklarına sahip olacaktır. Ayrıca, keyfi veya hukuka aykırı gözaltı veya tutuklamanın mağduru olan herkes tazminat hakkına sahiptir. (m. 8/2, 14/7, 19/2). Taraf devletler bireylere, haklarının ihlali durumunda etkili bir başvuru hakkı sağlamalıdır. (m. 23). Bu garantiler, KSHS'nin 9. maddesi ve AİHS'nin 5. maddesi⁸² ile genel olarak benzer içeriktedir.

Sözleşme taraf devletlere, ihtiyaç sahibi kişilere haklarını savunabilmeleri için hukuki destek kapsamında gerekli mali yardımı yapma yükümlülüğü getirmektedir. (m. 13/1). Hiç kimse bir borcu karşılama ya da herhangi bir kişisel yükümlülüğünü yerine getirmedeki kanıtlanmış çaresizliği nedeniyle hapsedilmeyecektir. (m. 18). Bu son durum, bazı Arap devletlerinde bulunan sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü (borcunu) ödeyemeyen kişilere hapis cezası uygulanması nedeniyle olumlu bir hüküm olarak kabul edilmektedir⁸³.

7. ArİHS'nin Eleştirilen Hükümleri

ArİHS'nin kabul edilmesi yaklaşık 35 yıl sürmüştür. Bu kadar uzun sürede hazırlanan bir Sözleşme'nin yeterince tartışıldığı ve dolayısıyla uluslararası insan hakları standardında hükümler getirdiği varsayılır. Ancak ortaya çıkan sonuç için aslının pek de böyle olmadığını göstermektedir. Aslında Sözleşme'nin hazırlanması sürecinde insan hakları konusunda Arap devletleri arasında da belirgin görüş farklılıkları olduğu ortaya çıkmıştır.

ArİHS'nin hazırlanması çok uzun sürdüğü gibi onaylanma süreci de oldukça yavaş ilerlemiştir. 2014 başı itibarıyla daha 12 devletin onaylamış olması ArİHS'nin geleceği açısından ümit verici bir durum değildir. Sözleşme, asgari uluslararası standartları karşılama noktasında eleştirilirken, üye devletler şu mevcut haliyle kendilerine yüklenen asgari yükümlülükleri bile yerine getirememişlerdir. Sözleşme'nin öngördüğü iç hukuk değişikliklerinin yapılmasında çok az ilerleme kaydedilmiştir⁸⁴. *Arap baharının* Arap halkları üzerinde doğurduğu olumlu hava, ArİHS'yi onaylamış devletlerde etkisini gösterememiştir. Özellikle mutlak otokrasi ile yönetilmeye devam eden Arap ülkelerinde siyasi hakların nasıl hayata geçirileceği merak konusudur. Bu

⁸² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında özgürlük ve güvenlik hakkı için bakınız: Gözübüyük / Gölcüklü, s. 245 vd.

⁸³ Allam, s. 57.

⁸⁴ Örnek olarak Suriye, insan hakları ile ilgili ArİHS dâhil, evrensel ve bölgesel düzeyde yapılan çok sayıda uluslararası sözleşmeye taraf olmasına rağmen, sözleşmelerin gerektirdiği iç hukuk değişikliklerini yapmamıştır. Bakınız: Almakky, Rawa G., "Protection of Human Rights and the Arab League: A Case Study on the Syrian Arab Republic", *Journal of Islamic State Practices in International Law*, V.11/2, 2015, (pp.8-36), s. 16.

kapsamda temel insan haklarının gerçekleştirilmesinde yükümlülüklerin yerine getirilmesi noktasında şu an için gerçek bir siyasi irade bulunmamaktadır⁸⁵.

Arap Devletleri Birliği de, insan hakları konusuna gereken önemi vermemiştir. Hatta Birlik, herhangi bir üyesine karşı insan hakları ihlali sebebiyle etkili ve ciddi bir şekilde baskı kuramamıştır⁸⁶. Birlik'in yoğunlaştığı tek eleştiri ve kınama, İsrail işgali altındaki Filistin topraklarındaki insan hakları ihlalleri olmuştur. Üye Arap devletlerinde insan haklarının gerçek bir şekilde güvence altına alınması, siyasi, ekonomik ve geleneksel pek çok sebepten dolayı engellerle karşı karşıyadır. Bu nedenle, ArİHS'nin benimsenmesi, üye ülkelerde insan haklarının gelişmesinde önemli bir adım olarak görülmektedir⁸⁷.

Aslında ArİHS'nin birçok hükmü uluslararası insan hakları hukukundaki asgari standartlara uygun olmakla birlikte eleştiri konusu olan iki sorun vardır: İlki Sözleşme'deki bazı hükümlerin bu standartlarla çelişmesi, diğeri ise bazı hakların düzenlenmemesidir⁸⁸. Aşağıdaki incelenen haklar bu iki sorun bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca bazı hakları güvence altına alan hükümlerin, Sözleşme'nin diğer bazı maddeleri ile çelişki içinde bulunduğu da ileri sürülmektedir.

7.1. Ölüm cezası

ArİHS, ölüm cezasını⁸⁹ tamamıyla kaldırmamıştır. Sözleşme'ye göre "ölüm cezası, sadece suçun işlendiği sırada yürürlükte olan yasaya uygun olarak *en ciddi suçlar*⁹⁰ için uygulanacaktır. Böyle bir ceza, ancak yetkili bir mahkeme tarafından verilen nihai bir karara göre gerçekleştirilebilir. Ölüm cezasına çarptırılmış olan herkes, kararın affedilmesini veya değiştirilmesini isteme hakkına sahip olacaktır." (m. 6). Bu durum KSHS'de (m. 6/2 ve 4) öngörülen hükümlerle aynı içeriktedir.

ArİHS ölüm cezasını tamamen kaldırmamakla birlikte "her insanın doğuştan yaşam hakkına sahip olduğunu" belirtmektedir. Bu hak hukuk tarafından

⁸⁵ Fadel, s. 5-6.; Aslında insan haklarıyla ilgili Arap dünyasındaki bu isteksizlik ve parçalanmış yapının bundan 30 yıl öncesine göre pek de farklılık göstermediği görülmektedir. Arap dünyasındaki insan hakları uygulamaları konusundaki 1987 tarihli bir çalışma için bakınız: Gemalmaz, s. 193-220.

⁸⁶ Birlik Suriye yönetiminin sivillere yönelik yaptığı saldırılara karşı ancak cılız uyarılar yapabilmemiş ve Suriye'deki insan hakları ihlalleri için bir gözlemci misyon kurmuştur. Ancak bu misyon da uluslararası alanda açık bir destek bulamamıştır. Bakınız: Almakky, s. 21-27.

⁸⁷ Allam, s. 50.

⁸⁸ Rishmawi (2005), s. 369-371.

⁸⁹ Ölüm cezasının uygulandığı ülkelerin başında ABD, Çin, Suudi Arabistan ve İran gelmektedir. Ölüm cezası ile ilgili tartışma ve istatistikler için bakınız: Clapham, s. 204-211.

⁹⁰ *Ciddi suç* kavramı Sözleşme'de tanımlanmamıştır. Ancak "sadece kasıtlı cinayet ya da cinayete teşebbüs ile kasıtlı bedensel zarar" suçlarının ciddi suç olabileceği yorumu yapılmaktadır. Bakınız: Rishmawi (2005), s. 371.

korunacaktır. Kimse hayatından keyfi olarak mahrum edilemez. (m. 5). AİHS’de olduğu (m. 2/1) gibi, yaşam hakkı AİHS’de *genel olarak* düzenlenmiştir⁹¹. Bu bağlamda “yaşam” ve “keyfi” kavramları tanımlanmamıştır. Mesela yaşam kelimesinin cenini kapsayıp kapsamadığı belli değildir. Dolayısıyla her insanın yaşam hakkı garanti edilmekle birlikte ciddi suçlar bakımından ölüm cezası uygulanabilecektir. Aslında Cibuti hariç üye tüm Arap devletlerinde ölüm cezası bulunduğu için, AİHS bu cezayı saklı tutmuştur⁹².

AİHS’deki ölüm cezası ile ilgili diğer bir sorun da “yürürlükteki iç hukukun izin verdiği durumlarda 18 yaşından küçüklere ölüm cezasının verilebileceği” hususudur. (m. 7/1). Sözleşme’nin hazırlanması sırasında bu konuda iki görüş ortaya çıkmıştır. İlk görüş ölüm cezasının 18 yaşından küçüklere uygulanamazlığı ile ilgili uluslararası standartları esas almıştır. İkinci görüş ise, yasal sistemlerin Arap devletleri arasında farklı olması nedeniyle, belirli bir yaştan bahsetmenin uygun olmadığını, özellikle de İslami kuralların ölüm cezasını belirli bir yaştan ziyade yetişkinliğe bağladığını savunmuştur. İki görüşü uzlaştırmak için, “yürürlükte olan yasalarda aksi belirtilmedikçe” ibaresi maddeye dâhil edilmiştir. Sonuçta 7/1. madde metni şu şekilde olmuştur: “Suç işlendiği zaman yürürlükte olan yasalarda aksi belirtilmedikçe, 18 yaşın altındaki kişilere ölüm cezası verilemez.” Bu yüzden 7. madde, eleştirilerin odağı olmuştur⁹³. Çünkü bu hüküm açıkça, 18 yaşından küçükler için ölüm cezasını yasaklayan KSHS’nin 6/5. maddesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 37/a. maddesi ile gelinen uluslararası seviyenin altında kalmıştır⁹⁴.

7.2. Yabancıların haklarının düzenlenmemesi

AİHS, yabancıların yararlanacağı haklarla ilgili olarak, 26/2. madde hariç, doğrudan bir hüküm içermemektir. Ancak bazı maddelerde, zıt anlamıyla yabancılar bazı haklardan mahrum bırakılmaktadır. Mesela, siyasi hakları düzenleyen 24. madde, yalnızca *vatandaşlara* barışçıl toplanma özgürlüğü ve başkalarıyla birlikte serbestçe örgütlenme ve katılma hakkı tanımaktadır. Çalışma hakkını düzenleyen 34. madde, ESKHS (m. 6) ve (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı⁹⁵ (m. 1)’ndan farklı olarak çalışma hakkının *her vatandaşın* doğal bir hakkı olduğunu belirtmektedir. Sosyal güvenlik hakkını düzenleyen 36. madde, ESKHS (m. 9)’nin aksine, taraf devletlerin, sosyal sigorta dâhil

⁹¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında yaşam hakkı için bakınız: Gözübüyük / Gölcüklü, s. 155 vd. AİHS ölüm cezasını, Ek 6. ve 13. Protokollerle kademeli olarak tamamen kaldırmıştır.

⁹² Allam, s. 57-58.

⁹³ Shaw, s. 395.

⁹⁴ Rishmawi (2005), s. 371-372.; Allam, s. 58.; Üstelik bu yasak olağanüstü dönemlerde askıya alınabilir niteliktedir. Bakınız: Vitkauskaite-Meurice, s. 174.

⁹⁵ (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı, 3 Mayıs 1996 tarihinde imzaya açılmış ve 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

olmak üzere, *her vatandaşın* sosyal güvenlik hakkının sağlanmasını şart koşmaktadır. Yine 39. maddede *toplumun bütün üyelerinin* sağlık hakkına sahip olduğu belirtildikten sonra, sağlık hizmetlerine ve sağlık bakım merkezlerine ücretsiz ve ayırmacı olmayan erişim hakkından *vatandaşların* yararlanacağı vurgulanmıştır. Aynı şekilde eğitim hakkını düzenleyen 41. madde de ESKHS (m. 13)'nin aksine, taraf devletlerin vatandaşlarına, en azından ilk ve temel seviyede ücretsiz eğitim hakkını garanti etmektedir.

Sözleşme'nin 24., 34., 36. ve 41. maddeleri, açıkça 3/1. madde ile çelişmektedir. Çünkü 3/1. madde "bu Sözleşme'ye taraf devletlerin her biri, kendi yargı yetkisine tabi olan tüm bireylerin (all individuals) burada belirtilen hak ve özgürlüklerden yararlanma hakkını sağlamayı taahhüt eder" demektedir. Bu nedenle, Taraf Devletlerin, kendi ülkelerinde ve kendi yargı yetkisine tabi olan tüm kişiler için Arap İHS'de belirtilen hak ve özgürlükleri sağlamaları gerekmektedir. Bu yorum, haklar ve özgürlüklerden yararlanma hakkının, ister vatandaşlar, ister yabancı ve isterse vatansız olsun, tüm bireylere açık olduğunu belirten 3/1. madde ile örtüşmektedir. Bu nedenle, diğer haklara ek olarak, yabancılar, barışçıl toplanma özgürlüğü⁹⁶, başkalarıyla birlikte örgütlenme hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, ücretsiz temel eğitim hakkı ve sağlık hizmetlerine erişim hakkından yararlanabilmelidir⁹⁷.

AriHS'nin 26/2. maddesi ise yabancıların sınırdışı edilmesi ile ilgili güvence getirmiştir⁹⁸. Buna göre "hiçbir taraf devlet, uyrukluğunu taşımayan ve fakat ülkesinde yasal olarak bulunan kişiyi, ulusal güvenlik sebepleri gerektirmedikçe, hukuka uygun bir karar doğrultusunda sınırdışı edemez. Kişinin bu karara karşı yetkili makama dilekçe vermesine izin verilir." Bu haliyle madde sanki yabancıların ulusal güvenlik gerekçesiyle karara gerek olmaksızın sınırdışı edilebileceği izlenimi uyandırmaktadır⁹⁹. AriHS'nin yabancıların sınırdışı edilmesiyle ilgili olarak yaptığı bu düzenleme KSHS'nin 13. maddesi ile benzer içeriktedir.

7.3. Çekince konusu

AriHS'nin 53/1. maddesine göre, "herhangi bir taraf devlet, bu İHS'yi imzalarken, onay belgelerini tevdi ederken, hedefleri ve temel amaçlarına

⁹⁶ AriHS'de yabancıların barışçıl toplanma özgürlüğünden mahrum bırakılmasına eleştiri için bakınız: Vitkauskaitė-Meurice, s. 175.

⁹⁷ Allam, s. 61.

⁹⁸ Maddenin ilk taslak hali "Bir taraf devletin ülkesinde yasal olarak bulunan yabancı, hukuka uygun bir karar doğrultusunda sınırdışı edilebilir. Bu karar ulusal güvenliğin zorunlu kıldığı durumlar haricinde, yetkili bir makam tarafından incelenmesi gerekir gerekir. Her hâlükârda toplu sınırdışı yasaktır" şeklinde idi. Bakınız: Al-Midani / Cabanettes, s. 156. Madde daha sonra mevcut haliyle kabul edilmiştir.

⁹⁹ Allam, s. 59.

(aims and fundamental purposes) aykırı olmamak şartıyla Sözleşme'nin herhangi bir maddesine bir çekince koyabilir." Uluslararası Adalet Divanı'nın görüşü¹⁰⁰, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (m. 19/c) ve diğer insan hakları sözleşmelerinde çekincenin, anlaşmanın "konu ve amacı"na aykırı olamayacağı belirtilirken işbu madde "hedef ve temel amacı" ifadesini kullanmıştır. "Hedef ve amaç" kelimelerinin lafzi anlamlarının birbiriyle aynı olup olmadığına bakılmasa bile, maddenin çekincelerin kapsamını genişleteceği açıktır. Bu bağlamda maddeye göre, AİHS'nin "konusuna ve temel amacına uygun olmayan" çekinceye izin verilebilir. Bununla birlikte, çekince konusu aynı zamanda çekincelerle ilgili uluslararası hukuktaki ilgili hükümlerle birlikte düşünülmelidir. Bu durumda Sözleşme'nin konu ve amacı ile bağdaşmayan bir çekinceye izin verilmemesi gerektiği anlamına gelir. Bu görüş, insan hakları sözleşmeleri alanındaki bir çekincenin arzu edilmemesi ve sınırlandırılması gerektiği gerçeğiyle örtüşmektedir¹⁰¹.

Madde, "Sözleşmenin herhangi bir maddesine" çekince konulabileceğini düzenlemektedir. Bu durum AİHS'nin 57. maddesi ile aynı içeriktedir. Aslında bu ifade uluslararası insan hakları standartları bakımından isabetli değildir. Çünkü AİHS, self-determinasyon hakkı, ayrımcılık yasağı, yaşam hakkı, ölüm cezasının çocuklara ve hamile kadınlara uygulanması yasağı, işkence yasağı gibi çekince koymanın makul olmayacağı çeşitli haklar içermektedir. Sonuç olarak AİHS'nin çekince konusundaki hükmü hem diğer maddelerle hem de uluslararası hukuk açısından çelişkiler içermektedir.

7.4. İç hukuklara atıf yapılması

AİHS'nin 43. maddesi, Sözleşme ile taraf devletin iç hukuk ilişkisini düzenlemiştir. Madde "Bu Sözleşme'de yer alan hiçbir şey, taraf devletlerin iç hukukları tarafından korunan hak ve özgürlükleri ya da taraf devletlerin kadın, çocuk ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere kabul ettiği veya onayladığı uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerinde yer alan hak ve özgürlükleri bozucu şekilde yorumlanamaz" demektedir. Bu madde ile Sözleşme'de güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin mi yoksa özellikle iç hukukun insan haklarını koruyan hükümlerinin mi daha fazla korunduğu tam olarak anlaşılammaktadır¹⁰².

¹⁰⁰ UAD'nin çekinceye dair görüşü şu yöndedir: "Bir devlet, Sözleşmenin taraflarından biri veya birkaçı tarafından itiraz edilen bir çekince ileri sürmüştü, bu çekince sözleşmenin konu ve amacı ile uyumlu olması halinde, bu devletin Sözleşmeye taraf olduğu kabul edilebilir. Bakınız: Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1950-1951), Advisory Opinion of 28 May 1951, Advisory Opinion, ICJ Reports 1951, s.19, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/12/4285.pdf> (Erişim Tarihi:1.3.2018)

¹⁰¹ Allam, s. 59-60.

¹⁰² Mattar, s. 95 ve özellikle s. 109 vd.

ArİHS'nin belki de en çok eleştirilen yönlerinden birisi de hak ve özgürlükleri düzenlerken genel ifadeler kullanması ve bazı hakların kullanılması konusunda ise iç hukuka atıf yapmasıdır¹⁰³. Bu bağlamda Sözleşme'nin 7/1., 9., 25., 26., 29/2., 30/1., 33/1., 34/5. ve 35/5. maddelerinde söz konusu hakların kullanılması konusunda iç hukuka atıf yapılmıştır. Bu maddelerde hakların uygulanması, iç hukuka ve dolayısıyla da taraf devletin takdirine bırakılmış gözükmektedir. Diğer bir deyişle, bu haklar iç hukukla uyumsuz olduğu durumlarda uygulanamayacaktır. Mesela 18 yaşın altındaki kişilere karşı ölüm cezası verilmesini yasaklayan 7/1. madde "aksi öngörülmedikçe" ibaresi ile bu hakkın uygulanmasını anlamsız hale getirmiştir. Yine, kişinin rızası olmaksızın kendi üzerinde bilimsel tıbbi ve bilimsel deney yapılamayacağını düzenleyen 9. madde, bu hakkın her bir taraf devletin yürürlükte olan ulusal kanunları uyarınca gerçekleşeceğini düzenlemektedir.

Seyahat ve ikamet özgürlüğünü düzenleyen 26. maddede iç hukuka atıf yapılmış olması, özellikle kadının bazı taraf ülkelerde seyahat ve ikamet hakkını sınırlamaktadır¹⁰⁴. Aynı şekilde vatandaşlık hakkını düzenleyen 29/2. maddede çocuğun annesinin vatandaşlığını kazanması hakkını iç hukukun düzenlemesine bağlamıştır. Dolayısıyla şüphesiz bu atıflar, taraf devletin bu tür sınırlamaları kendi yasalarına göre haklı gösterebileceğinden, hakların uygulanmasını zayıflatmaktadır.

7.5. Koruma sisteminin zayıflığı

İnsan hakları konusundaki uluslararası belgelerin en can alıcı noktası sözleşme ile garanti edilen bu hakların gerçekleştirilmesi için etkili bir kontrol sistemi kurup kurmadığıdır¹⁰⁵. ArİHS de taraf devletlerin yükümlülüklerini doğru bir şekilde yerine getirip getirmediğini kontrol etmek için oldukça zayıf bir mekanizma kurmuştur¹⁰⁶. Bu mekanizma, taraf devlete mensup vatandaşlardan seçilen ve yedi üyeden oluşan Arap İnsan Hakları Komitesidir. Üyeler, insan hakları konularında oldukça deneyimli ve yetkin (highly experienced and competent) olmalıdır. Komite bağımsız bir organdır, üyeleri bireysel olarak görev yapar ve tamamen bağımsız ve tarafsızdır. (m. 45). Bağımsızlıkları vardır. (m. 47). Komitenin tek işlevi, taraf devletlerin sunduğu raporları dikkate almaktır. (m. 48/1). Sözleşme'de insan hakları ihlali iddiası halinde Komite'ye *bireysel veya devlet başvurusu* öngörülmemiştir. Dolayısıyla Komite bir izleme organı niteliğinde kalmıştır¹⁰⁷. İnsan hakları ihlali iddiası halinde bireysel başvuru veya

¹⁰³ Magliveras / Naldi, s. 153.

¹⁰⁴ Vitkauskaite-Meurice, s. 172.

¹⁰⁵ Mattar, s. 140-144.

¹⁰⁶ Al-Midani / Cabanettes, s. 149.

¹⁰⁷ ArİHS'nin öngördüğü İnsan Hakları Komitesi hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bakınız: Rishmawi (2010), s. 172-175.; Vitkauskaite-Meurice, s. 175-176.; Magliveras /

şikâyet mekanizmasının olmaması insan hakları koruma sisteminin önemli bir eksikliğidir¹⁰⁸.

Taraf devletlerden her biri, Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 1 yıl içinde ve daha sonra her 3 yılda bir periyodik bir rapor halinde Komiteye bir ön rapor sunmalıdır. (m. 48/2). Bu raporların amacı, taraf devletlerin "bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi için" gerekli önlemleri alıp almadığını tespit etmektir. Ancak Sözleşme, devletin rapor vermemesi durumunda ne yapılması gerektiğini belirtmemiştir¹⁰⁹.

2014 yılında Arap Devletleri Birliği bünyesinde bir Arap İnsan Hakları Mahkemesi Statüsü kabul edilmiştir. Ancak Statü'ye göre, 7 üyeden oluşan Mahkeme, yargı yetkisi ve bazı usul kurallarındaki eksiklikler bakımından eleştirilmektedir. Çünkü insan hakları ihlali iddiası halinde sınırlı olarak devlet başvurusu öngörmekte, bireysel başvuru imkânı vermemektedir. İlginçtir ki Statü eleştirilen mevcut haliyle bile henüz hiçbir devlet tarafından imzalanmış değildir¹¹⁰.

Sonuç olarak ArİHS, AİHS'nin kurduğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi¹¹¹ gibi yargısal nitelikli etkili bir kontrol mekanizması kur(a)mamıştır. ArİHS'nin kurduğu idari nitelikli Komite'nin kontrol yetkisi ve mekanizması oldukça etkisiz ve zayıftır. İnsan hakları ihlali iddiası ile taraf devlet aleyhine bireysel veya devlet başvurusu öngörülmemiş olması ise yoruma gerek duyurmayacak derecede bir eksikliklerdir.

8. Sonuç

ArİHS, insan hakları alanında bir ulus adıyla yapılmış ilk çok taraflı uluslararası bir sözleşmedir. Bu durum ilk bakışta ırkçılığı çağrışırsa da Sözleşme içeriğinden ırkçılığın reddedildiği açıkça görülmektedir. Bu bakımdan adında bir ulusun adı bulunsa da ArİHS, bölgesel nitelikli uluslararası bir insan hakları sözleşmesi olarak kabul edilmektedir.

Mevcut haliyle ArİHS, olumlu özellikleri olduğu gibi eleştiriye açık hükümler de barındırmaktadır. Aslında ArİHS, "Arap devletlerinin temel ulusal kaygılarının merkezine insan haklarını yerleştirmek, Arap devletlerinde bireyin iradesini şekillendiren ve yaşamını ona uygun şekilde geliştirebilmelerini sağlayan yüce

Naldi, s. 155-157.; Al-Midani / Cabanettes, s. 149.

¹⁰⁸ Mattar, s. 140-144.; Vitkauskaitė-Meurice, s. 175-176.

¹⁰⁹ Allam, s. 63.

¹¹⁰ Magliveras / Naldi, s. 149.; Aydoğan, M. Beheşti, Arap İnsan Hakları Mahkemesi: Birleştirici Bir Güç Olarak İnsan Hakları, Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.2.3, 2015, (ss.127-154).

¹¹¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yapısı, başvuru şartları ve işleyişi için bakınız: Gözübüyük / Gölcüklü, s. 31-132.

ve temel idealleri, asil insani değerlerle yerleştirmeyi amaçlamaktadır.” (m. 1/1). Gerçekten de AriHS, uygulandığında Arap coğrafyasında olumlu etkiler doğuracak hükümler içermektedir. Bu hükümler insan hakları alanında uluslararası standartlar seviyesinde düzenlemelerdir. Bu yönüyle AriHS, hem Arap dünyası hem de evrensel düzeyde insan haklarının geliştirilmesi ve korunması konusunda önemli ve olumlu bir ilerlemedir.

Ancak, koruma mekanizmasının zayıflığı (hatta yokluğu), 18 yaşından küçüklere ölüm cezasına kapı aralaması, bazı hakların gerçekleştirilmesinde iç hukuka atıf yapılması, yabancıların bazı temel haklardan yararlanamaması bakımından eleştiriye açık ve olumsuz hükümler içermektedir. Bu nedenle, AriHS’deki bu zayıflık ve belirsizlikler, yapılacak değişikliklerle (m. 50) ve/veya isteğe bağlı protokollerin (m. 52) benimsenmesiyle aşılmalıdır.

Kaynaklar

Acer, Yücel / Kaya, İbrahim, *Uluslararası Hukuk-Temel Ders Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, 5.Baskı, 2014.

Aksar, Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-II*, Seçkin Yayıncılık, 4.Baskı, 2017.

Allam, Wael, “The Arab Charter on Human Rights: Main Features”, *Arab Law Quarterly*, V.28, 2014, (pp.40-63).

Almakky, Rawa G., “Protection of Human Rights and the Arab League: A Case Study on the Syrian Arab Republic”, *Journal of Islamic State Practices in International Law*, V.11/2, 2015, (pp.8-36).

Al-Midani, Mohammed Amin / Cabanettes Mathilde (Translation), “Arab Charter on Human Rights 2004”, (Revised by Professor Susan M. Akram), *Boston University International Law Journal*, V.24, 2006, (pp.147-164).

Aydoğan, M. B., “Arap İnsan Hakları Mahkemesi: Birleştirici Bir Güç Olarak İnsan Hakları”, *Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2.3, 2015, (ss. 127-154).

Baderin, Mashood A., *International Rights and Islamic Law*, Oxford Universty Press, 2009.

Bassiouni, Mahmoud, “Menschenrechte und die Suche nach einer islamischen Identität”, *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012.

Bennani, Azelarabe Lahkim, “Die Zukunft des arabischen Frühlings aus der Perspektive der Menschenrechte”, *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012.

Çaşın, Mesut Hakkı, *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları-Cilt II*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Clapham, Andrew, İnsan Hakları, (Çeviren: Hakan Gür), Dost Kitabevi, Ankara, 2010.

Dhouib, Sarhan, "Die kritische Diskussion der Menschenrechte: Stimmen aus dem arabisch-islamischen Kulturraum", *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012.

Donnelly, Jack, *International Human Rights*, Westview Press, 2007.

Epps, Valerie, *International Law*, Carolina Academic Press, (Fourth Edition), 2009.

Ergül, Ergin, İslam İşbirliği Teşkilatı Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.

Fadel, Mohammad, "Is There a Future for an Arab Human Rights Mechanism - Not without Democracy", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, V.32/1, 2014, (pp.5-7).

Gemalmaz, Mehmet Semih, "Arap Ortadoğusuna İnsan Hakları Uygulaması Açısından Bakış", İnsan Hakları Yıllığı, Sayı:9/1, 1987, (ss. 193-220).

Gözübüyük, Şeref / Gölcüklü, Feyyaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, 9. Bası, 2011.

Hashemi, Kamran, "Religious Legal Traditions, Muslim States and the Convention on the Rights of the Child: An Essay on the Relevant UN Documentation", *Human Rights Quarterly*, V.29, 2007, (pp.194-227).

Hijarpe, Jan, "İnsan Hakları Tanımı Üzerine İslam Dünyasında Yeni Tartışmalar" (Çev: Seyfettin Erşahin), İslami Araştırmalar Dergisi, C.11, S. 3-4, 1998, (ss. 171-177).

Hunter, Nan D., *The law of emergencies : public health and disaster management*, Butterworth-Heinemann, 2009.

Koraytem, Tabet, "Arab Islamic Developments on Human Rights", *Arab Law Quarterly*, V.16(3), 2001, (pp.255-262).

Magliveras, Konstantinos / Naldi, Gino, "The Arab Court of Human Rights: A Study in Impotence", *Revue Quebeoise de Droit Internatioanl Law*, V.29(2), 2016, (pp.147-172).

Mattar, Mohamed Y., "Article 43 of the Arab Charter on Human Rights: Reconciling National, Regional, and International Standards", *Harvard Human Rights Journal*, V.26, 2013, (pp.91-147).

Rehman, Javaid, “Accommodating Religious Identities in an Islamic State: International Law, Freedom of Religion and the Rights of Religious Minorities”, *International Journal on Minority and Group Rights*, V.7, 2000, (pp.139-165).

Rishmawi, Mervat, “The Arab Charter on Human Rights and the League of Arab States: An Update”, *Human Rights Law Review*, V.10/1, 2010, (pp.169-178).

Rishmawi, Mervat, “The Revised Arab Charter on Human Rights: A Step Forward?” *Human Rights Law Review*, V.5/2, 2005, (pp.361-376).

Sandkühler, Hans Jörg “Menschenrechte in der arabischen Welt: Zur Einleitung in den Themenschwerpunkt”, *MenschenRechtsMagazin*, Heft 1/2012.

Sayın, Yusuf, “İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve İslam”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 26, 2015, (s. 423-454).

Shaw, Malcolm N., *International Law*, Sixth Edition, Cambridge, 2011.

Terzi, Mahir, “İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması Üzerine Bir İnceleme: İnsan Hakları ve Amerika”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt.27, Sayı.2, Aralık-2017, (ss.53-92).

Terzioğlu, Süleyman Sırrı, *Bir Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak İslam İşbirliği Teşkilatı*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013.

Vitkauskaitė-Meurice, Dalia, “The Arab Charter on Human Rights: The Naissance of New Regional Human Rights System or a Challenge to the Universality of Human Rights?”, *Jurisprudence*, V.119/1, 2010, (pp.165-180).